

УДК 613.95

ГІГІЄНИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ В УКРАЇНІ (1941-1949)

Стельмахівська В.П.

Інститут екології і гігієни, м. Київ

РЕЗЮМЕ: у статті проаналізовані особливості становлення та розвитку гігієни дітей та підлітків як наукової дисципліни в Україні у 40-х роках минулого століття.

Ключові слова: гігієна дітей та підлітків, шкільна гігієна, наукові напрямки, наукові установи, вікові межі, стан здоров'я

Вступ. Охорона здоров'я дитячого населення була головною метою гігієни дітей та підлітків у всі періоди її розвитку. Завдання, які вирішувалися у різні періоди розвитку гігієни дітей та підлітків, пов'язані у значній мірі із соціально-економічним розвитком країни, розвитком освіти та практичної охорони здоров'я.

Війна 1941-1945 рр. призвела до значних матеріальних втрат, зменшення чисельності населення, в тому числі дитячого, негативно вплинула на здоров'я населення України, територія якої була повністю окупована.

Діти та підлітки є найбільш чутливою верствою населення до дії негативних чинників навколишнього середовища, соціально-економічних чинників через те, що їх організм знаходиться в процесі росту та розвитку. Тому діти найбільше постраждали від війни та її наслідків.

В результаті воєнних дій та окупації на території України була порушена діяльність системи освіти та системи охорони здоров'я дітей та підлітків. Значних втрат зазнали наукові установи та вищі навчальні заклади, у яких проводилися наукові дослідження з гігієни дітей та підлітків, у тому числі й кадрових, що зумовило складнощі у відновленні їх діяльності.

На VI сесії Верховної Ради УРСР у 1944 році була затверджена програма відновних робіт на території України, в тому числі, у охороні здоров'я, освіти, відновлення науково-дослідних закладів.

У 1946 році на VIII сесії Верховної Ради УРСР вже був прийнятий "Закон про п'ятирічний план відновлення і розвитку народного господарства УРСР на 1945-1950 рр.", яким передбачалося не лише швидке відновлення народного господарства, але й подальший соціально-економічний розвиток країни.

Період 1941-1949 рр. був надзвичайно складним у розвитку гігієни дітей та підлітків. Війна та її наслідки вплинули на основні напрямки гігієнічних досліджень у перші повоєнні роки. Проте разом із ліквідацією наслідків війни розпочався подальший розвиток суспільства та освіти, що вимагав розвитку наукових досліджень з проблем гігієни дітей та підлітків.

Матеріали та методи. Нами проведено аналіз становлення та розвитку гігієни дітей та підлітків як наукової дисципліни в Україні у 1941-1949 роки. Вивчено особливості цього періоду та його значення для розвитку гігієни дітей та підлітків в Україні.

Результати дослідження та їх обговорення. У період війни на території України тривали бойові дії. Вся її територія була окупована. В результаті цього вона зазнала значних втрат, що мало негативні наслідки для соціально-економічного розвитку, розвитку системи освіти і охорони здоров'я.

Зокрема, на території України за час війни була зруйнована значна кількість закладів для дітей та підлітків. Було повністю знищено 8108 шкіл та частково зруйновано 10062 із 29864 шкіли, які працювали в Україні у 1941 році. Знищено значну частину шкільного обладнання [14].

Більшість дітей на території України під час війни не відвідувала школи, в результаті виник про шарок дітей-переростків. Значно зросла кількість дітей-сиріт.

В цих умовах уже в 1943 році вийшла Постанова директивних органів та РНК УРСР від 27 лютого 1943 року "Про поновлення роботи шкіл в районах Української РСР, звільнених від фашистських окупантів", відповідно до якої передбачались вжити заходів до відбудови шкіл та поновлення навчання дітей у школах.

В той самий час Постановою Раднаркому СРСР від 8 березня 1943 року пропонувалось починаючи з 1944-1945 навчального року в усіх союзних республіках запровадити обов'язкове навчання дітей семирічного віку в середніх, неповно-середніх та початкових школах [6].

Для здійснення загального обов'язкового навчання дітей було проведено ряд заходів. Зокрема, за період з 1946 по 1950 роки на території України було відбудовано і побудовано 2175 шкіл [14]. Створювалися також нові типи середніх шкіл: школи робітничої молоді, школи колгоспної молоді, суворовські та нахімовські училища.

Особливо у цей час розвивалася семирічна та середня школа. Йшла боротьба за здійснення семирічного навчання. Так, уже в грудні 1949 року Рада Міністрів Союзу РСР прийняла рішення про

обов'язковий прийом всіх учнів, які закінчили четверті класи, у п'яті класи семирічних та середніх шкіл.

У повоєнний період продовжувалося становлення шкільно-санітарної служби. Так, у листопаді 1949 року була прийнята Постанова Ради Міністрів СРСР, яка затвердила "Положення про Всесоюзну державну санітарну інспекцію". Цією Постановою здійснення попереджувального санітарного нагляду покладалось на органи Державної санітарної інспекції, а поточного санітарного нагляду та проведення санітарно-протиепідемічних заходів – на санітарно-епідеміологічну.

В зв'язку з необхідністю відновлення роботи та забезпечення діяльності навчально-виховних закладів системи освіти, практичної охорони здоров'я перед гігієною дітей та підлітків ставилися питання, які вимагали наукового обґрунтування.

У роки війни науково-дослідні інститути та медичні вузи, в яких розроблялися проблеми гігієни дітей та підлітків, були евакуйовані з території України.

Після їх реевакуації у повоєнний період відновлювалися і наукові дослідження з проблем охорони здоров'я дітей та підлітків, оскільки, враховуючи наслідки війни, такі дослідження ставали ще більш актуальними.

Проте після війни у роботі науково-дослідних інститутів, які вивчали проблеми охорони здоров'я дітей, головна увага приділялася питанням збереження здоров'я дітей раннього віку. Науково-дослідні інститути, які виникли в результаті об'єднання інститутів охорони здоров'я дітей та підлітків та інститутів охорони здоров'я материнства і дитинства, стали переважно клінічними.

У науково-дослідних інститутах гігієни праці та професійних захворювань проводилися наукові дослідження з проблем гігієни працюючих підлітків, до яких були віднесені підлітки, які працювали на виробництві, навчалися у ремісничих училищах.

Відновлюють свою роботу та наукові дослідження кафедри та курси шкільної гігієни у вищих медичних навчальних закладах, у яких готували профільних фахівців. Зокрема, наукові дослідження проводилися на кафедрах шкільної гігієни у Київському, Харківському, Одеському медичних інститутах. Такі дослідження з проблем гігієни дітей та підлітків виконувалися також на кафедрах гігієни окремих медичних вузів.

Наукові дослідження у перші повоєнні роки були спрямовані на вивчення санітарних наслідків війни та їх ліквідацію.

У 1945-1946 рр. Український інститут комунальної гігієни під керівництвом О.М.Марзєєва очолив роботу з вивчення санітарних наслідків руйнування міст України в період війни і окупації, заплановану Міністерством охорони здоров'я УРСР.

У ній взяли участь гігієнічні кафедри вузів, практичні лікарі.

Дослідження, зокрема, показали, що у містах України під час війни та окупації було зруйновано 37,3% дитячих садків повністю, а 30,3% цих закладів – частково. В окремих містах було зруйновано майже всі дошкільні заклади. Так, у м.Одеса з 98 дитячих садків, які були до війни, залишився неушкодженим лише 1. Повністю або частково була зруйнована і значна частина шкільних будівель у містах України [3].

Швидке відновлення роботи цих закладів відбувалося в основному за рахунок їх розташування у пристосованих приміщеннях. Це у свою чергу вело до погіршення умов виховання та навчання дітей, впливало на стан їх здоров'я, фізичний розвиток. Необхідно було не лише відбудувати заклади для дітей та підлітків, але й при цьому врахувати недоліки, які мали місце у їх плануванні та обладнанні у довоєнні роки.

У період війни вся територія України була тимчасово окупована. Несприятливі умови життя, психічні травми вплинули на фізичний розвиток дітей та підлітків, які знаходились в районах тимчасової окупації. Відбулося погіршення всіх показників їх фізичного розвитку.

Вивчення фізичного розвитку дітей та підлітків, проведене у перші повоєнні роки, показало, що за час війни змінився не тільки такий показник, як маса тіла, який є найбільш лабільним показником фізичного розвитку дітей, але й відбулися більш глибокі зміни процесів росту та розвитку. У дітей та підлітків різних вікових груп відбулася затримка росту тіла у довжину та збільшення окружності грудної клітки. Найбільш виражені зміни фізичного розвитку мали місце у підлітків 13-14-річного віку.

Про глибину змін росту і розвитку, які відбулися за період війни, свідчили поряд з іншими показниками фізичного розвитку порушення строків статеві-вікового диференціювання [1, 7, 13].

Київський та Харківський інститути гігієни праці та професійних захворювань взяли участь у поглибленому вивченні здоров'я та фізичного розвитку підлітків робітників та учнів ремісничих училищ у післявоєнні роки з метою вивчення та ліквідації негативного впливу війни на здоров'я молоді, яке проводилося під керівництвом Інституту гігієни праці та професійних захворювань АМН СРСР [4, 7].

Отримані дані з фізичного розвитку дітей у різних регіонах України були використані як показники санітарного стану населення.

Поряд з цими дослідженнями, у зв'язку із необхідністю забезпечення народного господарства, що розвивалося, робітничими кадрами, подальшим розвитком освіти перед гігієною дітей та підлітків постають проблеми гігієнічного забезпечення навчально-виховного процесу в закладах для дітей та

підлітків, пов'язані зі змінами, які відбувалися в організації діяльності таких закладів.

У цей період визначилися такі основні напрямки наукових досліджень з проблеми гігієни праці та охорони здоров'я підлітків, які навчалися у ремісничих училищах, школах фабрично-заводського учнівства та працювали на виробництві:

- динаміка фізичного розвитку підлітків;
- динаміка стану здоров'я підлітків;
- динаміка захворюваності підлітків;
- фізіологічна раціоналізація методів навчання та режиму праці і відпочинку;
- професійний соматичний та психофізіологічний відбір підлітків;
- особливості фізіології та патології підлітків [5].

Зокрема, були проведені дослідження з фізіолого-гігієнічної раціоналізації режиму праці підлітків, які навчалися у залізничних училищах, під час виробничої практики [12].

Важливе значення для розвитку наукових досліджень зі шкільної гігієни мали XII Всесоюзний з'їзд гігієністів, епідеміологів, мікробіологів та інфекціоністів і V Український з'їзд гігієністів, епідеміологів, мікробіологів та інфекціоністів.

Так, на XII Всесоюзному з'їзді гігієністів, епідеміологів, мікробіологів та інфекціоністів (1947) значне місце посіли питання шкільної гігієни. Були проаналізовані напрямки розвитку шкільної гігієни як науки, її зв'язок з іншими дисциплінами, відмічена необхідність використання нових методик наукових досліджень.

На V Українському з'їзді гігієністів, епідеміологів, мікробіологів та інфекціоністів (1948) була привернута увага до малочисельності кадрів та наукових установ, які займаються проблемами гігієни дітей та підлітків, і відповідно вказано на незадовільний стан наукових досліджень зі шкільної гігієни та визнано за необхідне для розробки проблем шкільної гігієни організувати відділи шкільної та дошкільної гігієни у Київському інституті загальної та комунальної гігієни, у науково-дослідних інститутах охорони материнства і дитинства.

На з'їзді була підкреслена необхідність та важливість вивчення стану та динаміки здоров'я населення, зокрема, у зв'язку з віком, чинниками зов-

нішнього середовища. Як важливий напрямок гігієнічних досліджень було виділено вивчення та розробку характеру і режиму навчання підростаючого покоління [11].

Завдання, які постали перед гігієнічною наукою та практичною охороною здоров'я у зв'язку зі змінами в освіті, переходом до семирічного навчання, були обговорені на Українській республіканській нараді обласних та міських санітарних шкільних інспекторів за участю кафедр шкільної гігієни та науково-дослідних інститутів Міністерства охорони здоров'я УРСР. Зокрема, як важливі було виділено питання організації навчальної діяльності семирічних шкіл у сільській місцевості, розробки та дотримання гігієнічних вимог при будівництві нових шкіл та їх обладнанні, профілактики порушень зору у школярів [9,10].

Після V Українського з'їзду гігієністів, епідеміологів, мікробіологів та інфекціоністів було видано наказ Міністерства охорони здоров'я України від 7 лютого 1949 року "Про організацію науково-дослідної роботи зі шкільної гігієни". Відповідно до вказаного наказу у цьому ж році було організовано відділ шкільної гігієни у Київському науково-дослідному інституті загальної та комунальної гігієни [2,8]. Науковцями відділу розпочалися дослідження, пов'язані із плануванням та обладнанням шкіл, вивченням літнього оздоровлення дітей шкільного віку, фізичного розвитку та здоров'я школярів, що мало важливе значення для оздоровлення дитячого населення.

Висновки. Таким чином, у 40-і роки після закінчення війни відбувалося відновлення бази для наукових досліджень зі шкільної гігієни.

Наукові дослідження були пов'язані, в основному з вивченням санітарних наслідків війни для дитячого населення.

Проте розвиток освіти та суспільства поставив перед шкільною гігієною нові завдання, для вирішення яких необхідні були нові наукові центри та зміцнення матеріальної бази і кадрового складу існуючих. Визначалися основні напрямки наукових досліджень, розробка яких в подальшому сприяла вдосконаленню теорії та практики гігієни дітей та підлітків, вирішенню гігієнічних проблем практичної охорони здоров'я.

ЛІТЕРАТУРА

1. Берестечко Л.Е., Фишер А.Т. Характеристика восстановления физического развития школьников г.Одессы // V Украинский съезд гигиенистов, эпидемиологов, микробиологов и инфекционистов: Тез.докл. – К., 1948. – С.122.
2. Марзеев А.Н. Вопросы школьной гигиены и санитарии на Украине // Гиг. и сан. – 1952.- №8. – С.37-40.
3. Марзеев А.Н. Санитарные последствия разрушения городов Украины в период войны и оккупации 1941-1945 гг. // Медико-санитарные последствия войны и мероприятия по их ликвидации: Тр.второй конф. – М., 1948. – С.87-131.
4. Медведевский Э.С. Физическое развитие рабочих-подростков в военные и послевоенные годы // Медико-санитарные последствия войны и мероприятия по их ликвидации: Тр.второй конф. – М., 1948. – С.166-173.
5. Навроцкий В.К. Очередные задачи в области гигиены труда в промышленности // V Украинский съезд гигиенистов, эпидемиологов, микробиологов и инфекционистов: Тез.докл. – К., 1948. – С. 17-20.
6. Народное образование в СССР. Сборник документов 1917-1973 гг. – М.: Педагогика, 1974. – 559 с.
7. Орлик І.М. Особливості фізичного розвитку робітників-підлітків у післявоєнні роки // VI з'їзд гігієністів, епідеміологів, мікробіологів та інфекціоністів Української РСР: тез. допов. – К., 1959. – С.146-147.

8. Полька Н.С., Єременко Г.М., Яцковська Н.Я. Творчий шлях відділу гігієни дитинства інституту // Нариси з історії гігієни довкілля в Україні: За ред. Сердюка А.М. – К., 2006. – С. 245-252.
9. Познанский С.С. Всеобщее семилетнее обучение на селе и задачи органов здравоохранения. – Врачебное дело. – 1949. – №9. – С. 825-828.
10. Попович А.Г. Укр. республіканське совещание обл. и гор. санитарных школьных инспекторов. – Врачебное дело. – 1949. – №8. – С. 753.
11. Резолюции 5-го Украинского съезда гигиенистов, эпидемиологов, микробиологов и инфекционистов. – К., 1950. – 35 с.
12. Стовбун А.Т. Физиолого-гигиеническая рационализация режима труда рабочих подростков // V Украинский съезд гигиенистов, эпидемиологов, микробиологов и инфекционистов: Тез. докл. – К., 1948. – С. 113-115.
13. Фізичний розвиток школярів міста і села Одеської області / Железнякова Н.С., Гальченко Е.Н., Даценко З.Л. та ін. // VI з'їзд гігієністів, епідеміологів, микробиологів та інфекціоністів Української РСР: тез. допов. – К., 1959. – С. 139-140.
14. Філіпов О.М. Розвиток радянської школи УРСР в період післявоєнної п'ятирічки. – К.: Рад. школа, 1957. – 149 с.

SUMMARY

HYGIENIC RESEARCH OF THE PROBLEM OF CHILDREN AND ADOLESCENTS HEALTH IN UKRAINE (1941-1949)

Stelmakhivska V.P.

In this article an analysis of peculiarities of development of hygiene of children in Ukraine in the 40-ces of the 20 century are analysed is presented.

Key words: hygiene of children and teenagers, school hygiene, scientific directions, scientific institutions, age limits, health state